

Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *nervai* – moters tapatumo komplikacijos

---

Anotacija: Straipsnyje Gabrielės Petkevičaitės-Bitės gyvenimo ir kūrybos analize siekiama atskleisti tapatybės komplikacijas moters, išeinančios į viešąją erdvę ir savo gyvenimą mėginančios tvarkyti pagal XIX a. pabaigoje atrandamus ir įtvirtinamus naujos gyvensenos, elgsenos principus. Remiantis rašytojos rankraštiniu dienoraščiu, laiškais, atsiminimais ir grožine kūryba, norima parodyti, kokie tapatumo įtrūkiai lydėjo tuomet į aktyvią visuomeninę veiklą įsitraukusias moteris, kokias retorines galimybes jos turėjo arba neturėjo papasakoti apie savą patirtį, kurios skaudžiausi aspektai dažnai išliko tik užuominose, bendrybėse, tokiose kaip „silpni nervai“. Bitės tekstuose užfiksuoti įvairių negalavimų aprašymai lyginami su Lisos Appignanesi tirtomis XIX a. pabaigos Vakarų Europos bei Amerikos moterų tipiškais psichinėmis ligomis, diagnozuotomis kaip *neurastenija* ir *isterija*.

Raktažodžiai: kūno negalia, nervai, neurastenija, isterija, moters tapatybė, vieša/privati erdvė, trauma.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė – viena pirmųjų ir ryškiausių XIX a. pabaigoje besikuriančios lietuviškos visuomenės veikėjų, kurios perėjimas iš demokratinės bajoriškos šeimos aplinkos į demokratiškais principais kuriamą lietuvių inteligentų viešosios veiklos sferą laikomas beveik savaimingu, vykusiu tolygiai, be didelių lūžių. Priklausydama visuomenės sluoksniui, kuris garantavo išsilavinimą, aktyvų kultūrinį namų gyvenimą (didžiulė biblioteka, pokalbiai bajoriškuose susibūrimuose, muzikavimas), bet sykiu tėvo kreipiamą visuomeninio angažavimosi linkme, Bitė tarsi natūraliai įsitraukė į aktyvią visuomeninę veiklą, pamažu tapdama viena centrinę jos figūrų. Atrodytų, kad itin kryptingai tvarkomą, visuomenės keliamus reikalavimus atitinkantį Bitės gyvenimą komplikuoja tik vienas dalykas – fizinė negalia. Ji yra nuolat jos darbus lydintis šešėlis, dar labiau išryškinantis šios moters gyvenimo šviesiąją pusę. Bitės fizinė negalia tampa išskirtiniu jos, kaip viešo asmens, ženklu. Pradedant pirmuoju rašytojos biografu Juozu Tumu-Vaižgantu,

kurio straipsnyje, skirtame rašytojos 65 metų jubiliejui, žymiai kultūros ir visuomenės veikėjai reiškia išskirtinė pagarba pirmiausia siejama su kūno negalia: „aš žemai savo širdyje nusilenkiau tam luošam, menkasveikačiam darbo milžinui ir teigiamai Lietuvos pajėgai.“¹ Regis, rašant apie Bitės asmenį, jos fizinio silpnumo akcentavimas, nuveiktų darbų apimties sugretinimas su „luošos“ moters turėtomis jėgomis tampa retorine priemone, galinčia tekstų skaitytojus sukrestti, galbūt sugėdinti ir įtikinti dirbti. Galvojant apie Bitę, kuri, Aistės Birgerytės teigimu, galėtų būti laikoma „pozityvizmo ideologijos moteriškąja emblema“², į akis krinta keletas intriguojančių jos gyvenimo interpretacijos aspektų: viena vertus, pati Bitė „viešai vengė tapatintis su neįgalių žmonių patirtimi“³, t.y. neįgalaus asmens patirtis, jo kelias į viešumą, galimybės ir trukdžiai visavertiškai dalyvauti kultūros, visuomenės gyvenime – šios temos neprasibrauna iš privataus Bitės gyvenimo užkulisų į jos viešus tekstus. Pačios rašytojos beveik nuolat nutylimą akivaizdybę Bitės biografijos kūrėjai pasirenka išėities pozicija, raktu į jos gyvenimo istoriją. Štai kokiais įžanginiais žodžiais palydimas pirmasis Bitės raštų tomas: „Ligūsta ir luoša, ji buvo ir reto darbštumo moteris, dėl to paliko tokią gausybę darbų, kurios gali pavydėti ir geros sveikatos žmogus.“⁴ Vaižganto pasirinkta žiūra ne tik nekvestionuojama, o perimama kaip patikima, tik galbūt reikalinga pagilinimo.

Nervų patirtis šeimoje ir už jos ribų: poliariškų interpretacijų galimybės

Daugumos rašiusių apie Bitę tekstuose greta kitų rašytojos apibūdinimų kartojamos beveik „mistinės“ jos asmenybės nusakančios formulotės: Vaižganto – „labai jautri, net gerokai nervinga“⁵, Birgerytės – „silpnos nervų sistemos“⁶,

-
- 1 Juozas Tumas, „Bitė darbininkė, pareigų vergė (Gabrielios Petkevičiūtės biografija, jos 65 metų amžiaus ir 40 metų plunksnos darbo sukaktuvėms)“, *Naujoji Vaidilutė*, 1926, Nr. 1, p. 4.
  - 2 Aistė Birgerytė, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų reikšmių pasaulyje“, *Literatūra*, Nr. 37 (1), 1999, p. 5.
  - 3 Idem, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė: neįgalus kūno asmens savivokos formavimosi įtampa“, *Literatūra*, Nr. 48 (6), 2006, p. 44.
  - 4 „Pratarmė“, in: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1966, p. 5.
  - 5 Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)“, in: Juozas Tumas Vaižgantas, *Raštai*, t. 13, Kaunas: Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė, 1929, p. 123.
  - 6 Aistė Birgerytė, *op. cit.*, p. 42; Idem, „Gabrielės Petkevičaitės-Bitės moteriškųjų...“, p. 8.

Juozo Jasaičio – „audringai prasiveržęs dvasinis nerimas“⁷. Sutelkus dėmesį į fizinę rašytojos negalią, kaip nulėmusią šios moters tapatumo susiformavimą, pro akis praspūsta arba lieka plačiau neišskleisti kiti šios asmenybės bruožai. Ką užkoduoja arba kokį turinį slepia visos minėtos formuluotės, pačios Bitės laiškuose nuolat pasikartojanti frazė „mano nervai“? Lyg ir savaime suprantami žodžiai prašosi pripildomi konkretaus turinio. Bitė, neviešinus savosios negalios ir tik artimiausiems žmonėms užsimindavusi apie savas ligas (dažniausiai gana abstrakčiai), visai drąsiai ir atvirai nuolat primindavo apie silpnus nervus ne tik laiškuose, bet ir viešai pakartotinai skelbtuose atsiminimuose.

Atkreiptinas dėmesys į pačios Bitės ir apie ją rašiusių vartotų žodžių nevienareikšmiškumą. Viena vertus, junginiai, susiję su žodžiais *nervos*, *nervai*, gali nusakyti tam tikrus fizinius negalavimus, nes *nervas*, remiantis *Lietuvių kalbos žodynu*, pirmiausia reiškia skaidulų pluoštą, laidą, kuriuo dirginimai iš kūno periferijos nueina į smegenis, o iš ten į organus ir audinius⁸. Kita vertus, ten pat rastume patvirtinimą, kad kasdienėje vartosenoje *nervai* siejami su žmogaus psichine būseną. Jautrios psichikos žmogaus dirglumas, jaudrumas nusakomi žodžiu *nervingas*. Todėl *nervai* gali pasireikšti tiek fiziniais skausmais, pavyzdžiui, neuralgija, tiek padidėjusiu nervingumu, pasireiškiančiu kaip irzlumas, pyktis⁹.

Bitės šeimos istorija liudytų, kad rašytojai buvo gana gerai pažįstami daugelis psichikos negalavimų, nes teko iš arti pažinti jų kamuojamus žmones. 1928 m. žurnalo *Medicina* 12 numerio, skirto Jono Leono Petkevičiaus 100-osioms gimimo metinėms, įvadiniame biografijos faktus išdėstančiame straipsnyje teigiama, kad jis parengtas remiantis daktaro dukters pateiktomis žiniomis¹⁰. Skelbiant trumpus visų Petkevičiaus vaikų biografinius duomenis, apie antrą po Gabrielės gimusį vaiką rašoma – Vladislovas, „gimęs prieš laiką, buvo psichiškai nenormalus“¹¹. Vaižgantas, minėdamas pastarąjį Gabrielės brolių, dar tiesmukesnis: „Ladislovas buvo išsigimėlis, darė tragingą gyvenimą pačiam sau ir visai šeimai.“¹² Atsakydama į klausimus, kurie buvo skirti tikslesniais faktais

7 Juozas Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 34.

8 *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, Vilnius: Mintis, 1970, p. 691.

9 *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 421.

10 „D-ras Jonas-Leonas Petkevičius (100 metų nuo gimimo sukaktuvių proga). I. Biografinių žinių pluoštelis apie d-rą Joną-Leoną Petkevičių“, *Medicina*, 1928, Nr. 12, p. 772.

11 *Ibid.*, p. 774.

12 Juozas Tumas Vaižgantas, *op. cit.*, p. 119.

papildyti rengiamą biografiją, 1924 m. Bitė laiške Vaižgantui žodžius renka ne ką kruopščiau: „Neturtis brolis Vladislavas, ne tiek neturtis, kaip suglebelis. Gimęs 1862 metais, per anksti, 7 mėnesių. Iš tokių vaikų retai išeina žmonės kaip reikiant. Niekumet negalima buvo atspėti, kas po jo kaušu darėsi.“¹³ Sunku darbar spręsti, kokia buvo tikroji Vladislavo „liga“, akivaizdu tik viena, kad ji buvo pačios Bitės susieta su priešlaikiniu gimimu, taip pat, kad ji buvo gana rūsčiai nusiteikusi greičiausiai psichiškai neįgalaus brolio atžvilgiu. Jos pasakojime apie brolio mirties aplinkybes labiau justu ironija, nusistebėjimas, kaip galima taip kvailai pasielgti, nei gailėstis ar užuojauta: „Atėjo žmogui galvon panešioti kumeliuką... paralizavo... ir...“ (VI, 204). Jasaitis mini ir Vladislavo vyriausią sūnų Joną, kuris būdamas „siauro proto ir silpnavalis“¹⁴ apkartino rašytojos senatvę. Vaižgantas Bitės biografijoje, paremtoje pačios rašytojos pasakojimu, panašiai apibūdina ir Vladislavo jauniausią sūnų Bronelį: „Pats mažasis septynelgis sirgo nervais ir širdies liga.“¹⁵ Dar vienas giminėje „pakrikusių nervų“ žmogus – pusbrolis, tėvo sesers Karolinos sūnus Stanislovas, apie kurį Vaižgantas lakoniškai užsimena taip: „bebaigdamas mokslus išėjo iš galvos.“¹⁶

Proto „apsvaigimas“ arba beprotybė, lydėjusi to meto šviesuolius, Bitės atsiminimuose tampa integralia tautinio atgimimo dalimi. Vienas iš rašytojos tikrų praeities vaizdų – istorija sodiečio Švelnos, kuris dar būdamas moksleiviu (maždaug septyniolikos) prisidėjo prie 1863 m. sukilimo, vėliau buvo suimtas ir žiauriai kankinamas, trisdešimt metų praleido katorgoje, grįžo į gimtuosius kraštus ir kurį laiką glaudėsi pas Petkevičius. Su šiuo iš atminties išskylančiu „žmogaus-karžygio gyvenimo sudarkytu subjaurotu šešėliu“ sietusi 1904 m. Bitės parašytas apsakymas su paantrašte „fotografija“ „Spauda leista“: *Fotografija* pasakoja sodžiuje gyvenančių namų šeimininko, dėl „kėsmingos ligos“ ilgą laiką praleidusio lovoje, „rimto, išbalusio veido“ studento ir „romių ir lėtų krutėjimų“ mergaitės susidūrimą su *bepročiu*. Saulėtą pavasario dieną papuošia džiugi naujiena – panaikintas spaudos draudimas. Vaiskaus gamtos pabudimo ir laukiamo kultūros atsigavimo šventinę nuotaiką drumsčia sunkiai sergančio namų šeimininko, kovojusio, kad tokia diena ateitų, paveikslas, taip pat užuominos apie

13 Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6, Vilnius: Vaga, 1968, p. 200. Toliau cituojant nurodomas tik raštų tomas ir puslapis.

14 Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 132.

15 Juozas Tumas Vaižgantas, *op. cit.*, p. 145.

16 *Ibid.*, p. 120.

silpną studento sveikatą, apie kurią byloja „išbalęs veidas“. Tačiau ne tik fizinės negalios gožia pavasario, gamtos atgimimo ir naujo kultūrinio gyvenimo etapo nuojautą. Dar svarbiau, kad pasakotoja girdi ir fiksuoja studento „užlūžusiu balsu“ tariamus žodžius: „Pats nežinau kodėl, bet niekaip dar neįstengiu džiaugtis tuo atsitikimu, kuris tačiau labai yra didis mūsų kultūros kilime: gal taip ilgai tvėrusi kova per daug jau yra nervus man suėdusi.“ (I, 207) Jaunas žmogus prabyla apie nuvargintą, išsekintą psichinę būseną, kuri nebeleidžia džiaugtis pasiektais rezultatais. Toliau pasakotoja aprašo, kokią reakciją sukelia ką tik pasakyti jaunuolio žodžiai: „Per ligonio veidą ėmė slankioti dar tamsesni šešėliai, o studento akys dar didžiau sutamsėjo. Kilo ir augo jose kokios neaiškios, bet sykiu ir neįjaukios bangos, kurias kėlė, turbūt, sunkūs ir skaudūs atsiminimai.“ (Ibid.) Vyrų veidais slankiojantys šešėliai byloja apie viduje egzistuojančią nederbę, dalykus, kurie nederą prie šviesaus tautinio atgimimo dalyvio, kovotojo paveiklo, todėl negali pasirodyti dienos šviesoje, būti atskleisti kitų akims. Pabrėžiama ne kovų palikta fizinė negalia, bet tam tikra dvasinė disharmonija.

Trobos prieangyje besišnekučiuojančių dviejų vyrų ir mergaitės pokalbis įveda į pasakojimo branduolį sudarantį susitikimą su *bepročiu*. Pirmiausia išgirstamas jo balsas – „suardytas, nustojęs tvarkos“. Vien iš balso visi trys sutartinai nusprendžia, kad tai – *beprotis*. Šis supratimas abu vyrus sujaudina smarkiau nei studento prisipažinimas dėl negalėjimo džiaugtis: senesniojo vyro veidą užgula dar didesnė tamsa, o studentas iš paskutiniųjų stengiasi užgniaužti nelaukto susitikimo sukeltą baimę: „Studento akys išsiplėtė, lūpos susičiaupė, tarytum norėdamos užtroškinti savyje didelę baimę ir kartu neišsakomą skausmą, kuris kažin kame, krūtinės gilumoje, seniai jį ėdė ir draskė iš pamatų, iš šaknų.“ (I, 208) Kas yra toji studentą apėmusi ir sunkiai tramdoma baimė? Galbūt kito suardytos dvasios akivaizdybė leidžia išvysti nuo asmenybės šaknų (pamatų) prasidėjusį skausmo sukeltą savosios dvasios irimą? *Bepročio* pasirodymas regimas kaip įsikūnijusi vidinė tamsa: „To nukamuotojo pamišėlio būtybėje, tarytum įgijęs kūną, stojo prieš juos gyvas... toks atitrauktinis dalykas, kaip žmonių dvasiai teikiamoji nuoskauda.“ (I, 215)

Žvilgsnis į viduje gniaužiamą tamsą, chaosą trumpam atskiria studentą nuo aplinkinio pasaulio, jam tik akimirką leista patirti tai, ką nuolat išgyvena į „amžiną dvasios naktį“ visiškai paniręs *beprotis*, kurio ligos sukeltą atsiribojimą nuo išorinio pasaulio, adekvataus kontakto negalimumą išduoda neperregimos akys, žerindžios „kaip plynai nudilintas stiklas“ (I, 210). Beprotystė

kūrinyje interpretuojama kaip negalėjimas numalšinti sukilusių jausmų, nes ir šeimnininkas, ir studentas turi tą pačią sunkiais jausmais, kančia užpildytą tamsą, tik jie gali, turi „valios stiprumo“ nuo jos atsiriboti. Štai kaip nusakomas *bepročio* pasirengimas susitikimui su trijule: „Ligonis, vien valios stiprumu numalšinęs savo sukilusius jausmus, žiūrėjo ramiai į visus.“ (I, 208) Tik tada, kai „tūkstančiai minčių, tūkstančiai klausimų, prakeiktųjų, juodųjų gyvenimo klausimų... vis tiek neduodančių jokio atsakymo“, paliekami nuošaly, tampa įmanomas susitikimas su aplinkiniais.

Vienintelė mergaitė iš aplinkinių išsiskiria jaunatvišku naivumu, jos giedro akių žvilgsnio ir „spindinčio jaunumu veidelio“ dar netemdo vargo, kančios patirtis. Jos „pilnas gyvybės kūnas“ disonuoja su visų trijų didesniu ar mažesniu fiziniu luošumu ir dvasine kančia. Būtent dėl to jos susitikimas su psichikos ligoniu yra kitoks, šio žmogaus keistumas tesukelia didžiulį mergaitės smalsumą, pralinksmina ją, verčia kvatotis. Atkreiptinas dėmesys į pasakotojos komentarą, patikslinantį nerūpestingo elgesio priežastis: „Mergaitė truputį krūptelėjo, bet, būdama neįpratusi skaitytis su savo mintimis ir jausmais, vien nustebo iš tokio staigaus jo rūstumo.“ (I, 209) Ne tik gyvenimo patirties, bet ir savirefleksijos stoka neleidžia mergaitei su gailėsčiu įsižiūrėti į suluošintą žmogų, įsiklausyti į jo sakomus žodžius. Tik gebėjimas pažvelgti į vidų, drąsa išvysti savosios sąmonės užkaborius ir pripažinti egzistuojant tamsą leidžia iš tiesų susitikti apsakymo vyrams: „Giliai visa tatau atjautė nuvarginti abiejų žiūrinčiųjų į nelaimingą vyrų nervai. Ir jiems nesvetimi buvo tie sunkūs abejojimai ir dvasios nuvargimai.“ (I, 215) Tos pačios ar panašios patirties (kovų) nuvarginti šeimnininko ir studento *nervai* yra ta sąlyga, be kurios šis susitikimas nebūtų įvykęs. Savianalizės įgūdžių stokojanti mergaitė lieka nuošaly, jos neužgauna, akių giedrumo nesudrumščia kito būties „gilus tragizmas“ – mergaitė ir *beprotis* iš tiesų taip ir nesusitinka.

Šiame kontekste gana intriguojantis galėtų pasirodyti Bitės aprašytas su Švelna susijęs tėvo pykčio proveržis. Gabrielės pastangos įtikinti tėvą pripažinti akivaizdžią tiesą, kad praėjusių dienų karžygis yra tiesiog beprotis, sukelia netikėtą, kone beprotišką tėvo įsiučio protrūkį: „Paraudo dar didžiau, net pamėlynavo ir pažiūrėjo į mane tokiomis baisiomis akimis, kokių nei pirma niekuomet tėveliui nebuvau mačiusi, nei paskum. Pasirodė man juse kažki panašu, kas ir Švelnos akyse buvo.“ (I, 556) Bitės atsiminimuose išsakytas nuogastavimas dėl tėvo, t.y. jo akyse įžiūrėtas panašus į Švelnos pamišimas, visai kitaip galėtų būti suvokiamas analizuoto apsakymo fone. Atrodytų, Bitė mėgina „legalizuoti“;

t.y. pateisinti sunkios patirties rūpinantis tėvynės, artimųjų gerove sukeltą psichinę negalią, remdamasi tuo, kad kiekvieną panašios patirties žmogų lydi šešėlis – išstumti, nerodomi, sunkiai artikuliuojami, kartais netikėtai prasiveržiantys jausmai, vadinami *dvasios tamsa*. Todėl tėvo, pagarsėjęsio gydytojo, griežtas atsisakymas pripažinti akivaizdų faktą, vėliau praregėjimą lydintis šokas rodo, kaip asmeniškai ir gyvybiškai tėvui šis klausimas rūpėjo. Kito beprotybės pripažinimas tiesiogiai siejamas su atsivėrimu savajai disharmonijai, sumaiščiai, visiems į šviesų savivaizdį neįmanomiems integruoti ikisąmoniniams turiniams.

Nesunkiai galime pajusti rašytojos tono skirtumus, kai ji pasakoja apie brolių Vladislovą, kurio psichinė liga, anot rašytojos, buvo sukelta priešlaikinio gimimo, ir apie „kovoje“ palūžusius dvasios galiūnus. Vienas iš tokių vyrų, kuri, tikėtina, Bitė pirmiausia pažino ne tiesiogiai, o iš artimos draugės Jadvygos Juškytės pasakojimų, buvo kunigas Kazimieras Jaunius. Kaip ir Juškytės atsiminimuose apie Jaunių, išspausdintuose 1914 m. žurnale *Vairas*¹⁷, taip ir Bitės 1908 m. pasakojime sunku rasti konkretesnių detalių, kad susidarytų bent kiek aiškesnis šių žymų vyrų kamavusios „ligos“ vaizdas. Tiek Juškytė, tiek Bitė dėl patirtų sunkumų, išjudinusių Jaunius ligą, netiesiogiai kaltina Bažnyčios vyresnybę, kunigus. Bitės pastebėjimu, jos susitikimų su Jauniumi 1897 (1898?) m. vasarą Palangoje ypatingą pastarojo susijaudinimą sukeldavo susidūrimas su kitais kunigais: „tik, kunigams nuėjus, pašokdavo nuo suolo ir, susinervinęs, neramus, atsisveikindavo.“ (I, 512) Bitė akcentuoja Jaunius „tiesiog vaikišką širdies grynumą ir atvirumą“ (I, 508). Viena vertus, priskirdama vaikams būdingas savybes tarsi savaime prašo auditorijos žvelgti į šį vyrą palankiai, su gailėsčiu, kita vertus, netiesiogiai pripažįsta ir šio asmens pažeidžiamumą. Todėl „genialaus mokslo vyro“ nesveiki nervai išsyk matomi kitoje šviesoje. Vaikiško būdo, visiškai pasinėręs į mokslą („Jis tik, tveriamosios vaidentuvės vedamas, milžiniškos atminties remiamas, pats į save ar savo sielos akimis į aiškiai jam matomą praeitį įsistebėjęs, įsiklausęs [...]“; I, 511) vyras rodomas kaip nukentėjęs nuo „jo sielos nenumančių“ žmonių. Atkreiptinas dėmesys, kad Jaunius įsižiūrėjimas savin aprašomas labai panašiai kaip išblyškusio jauno studento laikysena apsakyme „Spauda leista“. Mokslui, visuomenės, lietuviybės reikalams atsidavusius vyrus išskiria ne tik išbalęs veidas, bet ir didesnis susitelkimas į savo vidų nei į išorinį pasaulį. Tiek apsakymo studento, tiek prisimenamo Jaunius ypatingas, kitoniškas san-

17 Jadvyga Juškytė, „Kun. Kazimiero Jaunius liga“, *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 2–6.

tykis su pasauliu yra jų gyvenimo dramų priežastis. Mokslo vyro beprotystė apibūdinama kaip *suardytos svajonės ir troškimai, mirtinai sužeista siela, nepagydoma sielos liga, senos neužgydomos sielos žaizdos*, jo psichikos ligos interpretacijai būdingas tam tikras patosas, pasakojama nekaltai nukentėjusio didaus žmogaus gyvenimo tragedija, kuri apibendrintai regima kaip būdingas, iš paprastųjų tarpo išskiriantis daugumos inteligentų bruožas: „Baisus šių dienų Lietuvos šviesuolių likimo tragizmas stojosi akyse visu savo nuožmumu...“ (I, 517)

Bitės nervai: neišsipildžiusio moters gyvenimo šešėlis

Dabar būtų pats laikas sugrįžti prie pačios Bitės *nervų*. Dauguma tyrinėtojų, rašydami apie rašytojos nekokią sveikatą, mini ir jos „silpnus nervus“, tiesa, nesukonkretindami, kas už šios formuluotės slypi. Jos amžininkai Vaižgantas, šio pėdomis sekanti Ona Pleirytė-Puidienė Vaidilutė pirmiausia užsimena apie ypatingą Bitės jautrumą. Vaižgantas, rašydamas apie Mintaujoje Gabrielės eitus mokslus, jų įtaką rašytojos-karžygės laikysenai, pasitelkia tokius žodžius: „Jos pasiryžimas, nervai buvo ‚aukštai nustatyti‘, kaip skripkos stygos: iš jų galima buvo lengvai gauti aukštų tonų.“¹⁸ „Aukštai nustatyti nervai“ pateikiami kaip asmenybės pranašumas – tik tokiais nervais išgaunami „aukšti tonai“. Moters karžygiškumas, atsidavimas visuomeniniam, kultūriniam darbui Vaižganto interpretacijoje susiejami su „įtemptais nervais“, taip kaip pačios Bitės tekstuose inteligentų įsižiūrėjimas savin – su dvasios tamsa. Šis jautrių nervų žmogaus vaizdinys visiškai pateisina atvirą ir gana dažną kalbėjimą apie silpnus nervus. Štai vienas iš ilgesnių Bitės pasakojimų apie nervų sukeltus sunkumus, randamų 1902 m. Povilui Višinskiui rašytame laiške:

Tamsta pasityčiaivai, kad aš negalėjau skambinti ant fortepijono; aš prisipažinti nenorėjau, bet jautaus jau nuo kelių dienų taip, kad valandomis, ir tai beveik kas kelios minutės, nieko nematydavau, viskas man iš akių išnykdavo... Laikiasu taip visgi gana ilgai, bet pagaliau tie „puikieji“ mano nervai taip mane nuveikė, kad vos-ne-vos dabar atsigaunu. Brolis baidė mane, kad aš su tokiais nervais galiu išsidanginti į geresnę pasaulę... bet dar šįkart užsilikau, ir rodosi, kad jau lig tokių negerukų negreitai duosiuos prisivaryti. (VI, 44)

¹⁸ Juozas Tumas Vaižgantas, *op. cit.*, p. 133.

Iš citatos matyti, kad dėl *nervų* Bitė laikinai prarasdavo regėjimą, negalėdavo įprastai bendrauti su žmonėmis, sunkiai atlikdavo šiaip malonius darbus, galiausiai apsirgdavo (nors negalavimų pobūdis nedetalizuojamas) ir ilgam atguldavo. Vaižgantas, pasakodamas apie didžiulį Bitės atkrytį, kai ji buvo prikaustyta prie lovos ir net pasiūsta konsultuotis į Varšuvą, mini tenyškščių gydytojų diagnozę ir paskirtą gydymą: „Ten gydytojų konsiliumas priteisė trejus metus lovoje gulėti, nes organizmas nuo pat jaunų dienų persunkiai dirbęs ir nervai esą pavargę.“¹⁹ Varšuviškių gydytojų konsultaciją mini ir Bitė 1903 m. laiške iš Varšuvos Višinskiui, kur nenorą ir sunkumą rašyti teisingai „nekoki psichika“, o vėliau pateikia ir gydytojų išvadas apie nervų išsekimą (VI, 65–66). Gydytojų nurodytą geriausią būdą pasveikti – kuo didesnę ramybę – Bitė palydi ironija. Aprašyti nervų sukelti negalavimai pritraukia platesnį kontekstą ir Bitės nervų ligą leidžia matyti greta nemažai XIX a. moterų kamavusių, tačiau dėl to nė kiek ne lengviau apibūdinamų panašių sveikatos sutrikimų – neurastenijos ir isterijos.

Glaustai pristatydami XIX a. antrosios pusės ir amžiaus galo moteris kankinusius psichinius negalavimus remiamės 2008 m. išleista Lisos Appignanesi knyga *Pamišusi, bloga ir liūdna*. Jos pasirinktas medžiagos dėstymo būdas – apie ligą pasakoti remiantis konkrečios (dažniausiai vienos) moters gyvenimo istorija – yra parankus mūsų tyrimui, juolab kad Appignanesi žiūrą lėmė nuostata, jog liga yra subtilios sąveikos tarp kultūros apibrėžčių ir nuolat kintančios biologinės realybės rezultatas. Jos teigimu, žmonių išgyvenamus ir pasakojamus simptomus bei įvairių sutrikimų kilmę ir aiškinimą suformuoja konkrečiai istorinei bei kultūrinei situacijai priklausančių paciento ir gydytojo abipusis bendradarbiavimas²⁰.

Appignanesi pažymi, kad nuo XIX a. žodis *nervingas* imtas sieti su tam tikromis psichinėmis asmens savybėmis. Tuo pat metu nervai ir smegenų veikla tapo mokslo ir medicinos tyrimo objektais bei didelio susirūpinimo sritimi. Nervų negalavimus išreiškianti diagnozė ir tų negalavimų simptomai atspindėjo tam laikotarpiui būdingus mąstymo bruožus ir buvo susieti su lyties apibrėžtimis: bet koks kiekvienai lyčiai nustatytų ribų peržengimas traktuotas kaip „kenkiantis nervams“.

Tarp XIX a. antroje pusėje dažniausiai diagnozuotų nusilpusių nervų ligų – neurastenija. Manyta, kad šią ligą sukelia modernėjantis gyvenimo būdas. Moterys, kurioms daug dažniau diagnozuotas šis negalavimas, įsiverždamos į vyrams

¹⁹ *Ibid.*, p. 140.

²⁰ Lisa Appignanesi, *Mad, Bad and Sad: A History of Women and The Mind Doctors from 1800 to The Present*, London: Virago Press, 2008, p. 5.

priklausančią intelektualinės veiklos sritį, išgyvendamos sekinančius meilės jausmus, „išėikvodavo“ savo nervus. Tuo metu formavosi naujas naujoviškos moters tipažas – nervinga moteris. Iškilęs prieštaravimas tarp intensyviai palai-komo nuolaidžios, romios ir tyros moters idealo ir dinamiškos, greitai kintančios kultūros suformuoto aktyvios moters įvaizdžio, skatinusio imtis veiklos, išeiti iš namų, moteris apsargdindavo, jos tapdavo pasyvios ir ilgam „atsiguldavo ant sofos“. Pabėgimą į ligą knygos autorė laiko anuometinių moterų išrastu būdu maištauti.

Tuomet tikėta, kad moterys, evoliucijos sukurtos namams, motinystei, yra išstobulinusios puikius mimetinius įgūdžius, labiau nerviškai pažeidžiamos ir yra menkesnių intelektinių gebėjimų. Įrodinėta, kad moterys fiziologiškai stokoja protinei veiklai reikiamos energijos, mat ši reguliariai kas mėnesį prarandama kartu su menstruacijų krauju. Todėl leisti moterims užsiimti intelektualine ar su vaizduote susijusia veikla reiškė leisti joms „nutekinti“ energiją netinkama kryptimi, o išsekus patirti nervinį krachą arba ilgą sąrašą simptomų, kuriuos suglaudžia visa apimančios diagnozės – neurastenija ar isterija. Eikvodamos energiją mokslams moterys patenka į „užburtą ratą“: joms gali sutrikti arba visai išnykti menstruacijų ciklas, o tai gali sukelti galvos skausmus, nuovargį, nemigą. Kartais lavinimosi padariniai esti dar sunkesni – psichikos išsekimas, epilepsija ir t.t. Viktorijos laikų moterys, sergimos nuo bet kokios veiklos, atribotos nuo protinio darbo ir judėjimo laisvės, mokslininkės manymu, dėl ypatingų mimetinių gebėjimų išlavino tas nervų ligas, kurios gydytojų buvo kildinamos iš specifinių moteriškų funkcijų, o ne siejamos apskritai su moterų gyvenimo sąlygomis.

Bandant suvokti Bitės negalavimų pobūdį ir priežastis puikus kontekstas gali būti Alice James, garsaus amerikiečių psichologo ir filosofo Williamo Jameso (jo knyga *Psichologijos principai* (*The Principles of Psychology*, 1890) remiamasi iki šiol) sesers, ligos istorija. Alice, gimusi 1848 m. filosofo Henry Jameso šeimoje, kaip ir kiti šeimos nariai išsiskyrė ypatingais gabumais. Tėvas, puoselėdamas vaikų „natūralią prigimtį“, rūpinosi jų auklėjimu, tačiau niekada nemėnė, kad Alice reikėtų lavinti tiek pat kiek ir jos brolius (dažnose kelionėse po Europą ją paprastai palikdavo viešbučio kambaryje, o berniukai tuo metu rengti gyvenimui ir kultūriškai lavinti). Tėvas lepino Alice, vienintelę dukrą šeimoje, tikėdamas, kad mergaitės gimsta tyros ir gebančios pasiaukoti.

Liga, Appignanesi manymu, pasiūlė Alice gyvenimui išeitį, išlaisvindama merginą nuo per didelių reikalavimų sau, nuolatinės saviplakos (užfiksuotos

dienoraštyje), „atleisdama“ nuo beviltiškos konkurencijos su broliais. Kita vertus, neaiškios kilmės negalavimas, pasireiškęs dar paauglystėje, buvo savotiška maišto forma prieš merginai primestus apribojimus. Sirgdama Alice gaudavo leidimą pratrūkti, išlieti susikaupusias nuoskaudas, pyktį. Keturiolikmetės užrašuose jau kalbama apie energijos stoką, nuolat lydintį nepasitenkinimą savimi, kylantį iš manymo, kad ji nenaudinga, įkalinta kūne, suvystyta rūbų ir t.t. Nuo penkiolikos paūmėję negalavimai nebepaleido visą gyvenimą: Alice nuolat jautė jėgų stygių, išsekimą, kankinosi dėl neaiškios kilmės skausmų, alpo. Jai diagnozuota daugybė ligų: neuralgija, nugaros neurozė, reumatinė podagra, galvos skausmai, skrandžio veiklos sutrikimai, nuovargis ir, aišku, nervų išsekimas. Alice ne sykį gydyta psichiatrijos ligoninėse.

Apie Bitę kankinusią nervų ligą sunku plačiau kalbėti, nes stinga išsamesnių duomenų, kas slypi už žodžių *silpni nervai*. Tačiau yra išlikęs vienas Bitės jaunystės dienoraščio rankraštis²¹, rašytas praėjus maždaug penkeriems metams po mokslų Mintaujoje ir lig šiol nepublikuotas. Šiame dienoraščio fragmente atviriau reiškiamas nepasitenkinimas gyvenimu tėvo namuose, šio gyvenimo būdo primestu vaidmeniu, veiklos kryptimis ir pan.

Dienoraštis pradamas atsitokėjus, kad pasinėrus į apmąstymus nepastebimai pralėkė keturios valandos. Atotrūkis nuo tikrovės, praradus laiko nuovoką, byloja apie dienoraščio pasakotojos išgyventą dvasinį sukrėtimą. Merginą iš gyvenimo rutinos išmušė gautas laiškas. Iš pradžių neaišku nei nuo ko jis, nei apie ką. Tik pabaigoje sužinome, kad jis nuo rusės studentės, kuri priekaištauja Gabrielei dėl „dvasios dovanų žudymo“ ir kviečia atvykti pas ją į Maskvą. Kito asmens žvilgsnis suteikia progą ir pačiai dienoraščio autorei pažvelgti į savo gyvenimą iš šalies, kitu/kito žvilgsniu. Rašančiajai prieš akis veriasi didžiulis neaitikimas tarp praeityje, mokslo metais, buvusios „aš“ ir dabartinės „aš“.

Dienoraščio „dabar“ – vakaras, namuose garsiai groja muzika, girdisi „naujųjų pažįstamų“ kalbos, vyksta pobūvis. Pasakotoja prisipažįsta, kad yra laukiama kaip svarbi šio žmonių susibūrimo dalyvė. Iš pirmo žvilgsnio gyvenimo vaizdas atrodo visa ko kupinas: namai visuomet pilni svečių, atvira galimybė būti tarp žmonių, bendrauti, namuose daugybė knygų – galima skaityti, savarankiškai lavintis, skambinti fortepijonu, puoštis, rinktis mėgstamą maistą, nejusti pinigų

21 Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas, F 30_(CB)–30. Keletą citatų iš šio dienoraščio galima rasti Jasaičio monografijoje (Juozas Jasaitis, *op. cit.*, p. 34–35).

stygiaus. Dar svarbiau – santykiai su tėvu ir artimaisiais rodosi puikūs, mergina tvirtina, esą ji visų lepinama. Tačiau tos nežinia kur praleistos keturios valandos dabartį nutolina, o praeities vaizdą priartina. Pasakotoja labai aiškiai prisimena, kokia ji buvo mokykloje: visi vadino „geriausios galvos“, „sumaningiausia tarp šimto, dagi tarp kelių šimtų draugių“, verta draugių ir mokytojų pasigėrėjimo. Dabartinį ir buvusį savivaizdį skiria neperžengiama praraja, atsiverianti klausimais: „Ar aš suprantu ką daryti? Ar aš pati save suprantu? Ar žinau ką padaryti su ta našta, kuri gyvenimas vadinasi?..“ Nutolusią praeitį ir ten buvusį „aš“ dienoraščio pasakotoja išgyvena kaip artimesnę ir tikresnę. Todėl dabartinis „linksmybės, energijos, sąmojo įkūnijimas“, artimiesiems rodomas veidas nelai-koma tikroju „aš“. Draugės atsiųstas laiškas atidengia slepiamo, tačiau labiau su merginos lūkesčiais ir ateities vizijomis sutampančio tapatumo užuomazgas. Priešingai nei miglotas dabartinis, praeities „aš“ akivaizdžiai matomas, viena iš jo eksteriorizacijų – karčios, tiesiai iš širdies krentančios ašaros. „Aš“ sąsaja su širdimi tik įrodo šio savivaizdžio autentiškumą.

Kyla klausimas, kodėl iš pirmo žvilgsnio tokioje jaunai merginai palankioje aplinkoje nėra galimybių pasirodyti jos tikrajam „aš“, kuris, negalėdamas iškil-ti į viešumą ir sulaukti palaikymo bei pripažinimo, yra pasmerktas vienatvei: „kaip tik peržengiau mokyklos slenkstį – tapau tarsi irėjas be irklų, vienas pats beklaidžiojās kažki-kokioje, man visai nežinomoje ir baisioje juroje... Ir tai ire-jas visų pamestas, visų užmirštas, kas prasčiausia, visiems svetimas, nežinomas, keistas...“ Kai giliai viduje slepiamas „aš“ vaizdinys neturi jokių galimybių už-megzti ryšio su aplinkiniais, būti kitų vertinamas, apkalbamas, t.y. tapti bendros su kitais realybės dalimi, tuomet formuojasi totalaus vienišumo, kitoniškumo, susvetimėjimo jausmas. Iš Bitės pasakojimo atrodytų, kad didžiausia taip susi-klosčiusios situacijos priežastis yra dviprasmiškas ryšys su tėvu. Būtent jį mini pirmiausia, kai konstatuoja, kad aplinkinių supratimo neverta tikėtis: „Su tėvu joks susipratimas negalimas. Tėvas išvydęs mane kartais liustačią, išmėtinėja man nedėkingumą...“ Dukters liūdesį tėvas supranta kaip nepasitenkinimą jo rūpesčiu, sukurta gerove, kai, jo nuomone, mylimai dukrai nieko netrūksta. Die-noraščio autorės liūdesio priežastis – tėvo ir artimiausios aplinkos supratimo ga-limybes viršijantys gyvenimo lūkesčiai ir tikslai: noras tęsti mokslus universitete arba bent gauti tokį išsilavinimą, kad būtų galima „justies savorankis žmogus“. Didesnio savarankiškumo siekimas sukelia tėvo pyktį, pasireiškiantį kaltinimais, gąsdinimais: „Ir prašau manęs nenervuoti... Nebent norėtum be laiko mane į

kapą nuvaryti, bekrimzdama. Juk mano širdis nekokia...“ Silpni tėvo nervai ir širdis (puiki šantažo priemonė) užkerta kelią bet kokiam merginai gyvybiškai rūpimo klausimo svarstymui.

Kai nebelieka legalių būdų kovoti dėl teisės pasirinkti, kaip tvarkyti savąjį gyvenimą, kai užgniaužiama galimybė bent kalbėtis, išsakyti savus norus („po kelių tokių išmetinėjimų šimtais raktų užsklendžiau prieš jį savo sielą“), prasideda ligos. Pirmiausia pasakojama apie „netyčinius“ pykčio priepuolius – „beskambinama staiga užsikertu ir paėmusi bent-kokį baisyai neteisingą akordą, toliau skambinti nesugebu“. Netyčia praprusstančios klaidos slepia tokį didžiulį nepasitenkinimą dabartiniu vaidmeniu – čiauskėjimu *salione*, klausymu niekinčiausių kalbų, rankų darbeliais, – jog trokštama „kumščiais daužyti visą fortepijoną“. Slopinamas pyktis neturi jokių šansų iškilti į paviršių, nes vos menkučiai riktai sukelia žmonių apkalbas, esą panelė „užsispyrėlė“, „nervingas žmogus“.

Prisimindami Alice James gyvenimo istoriją, labiau suprasime, kas yra tie nesąmoningai prasiveržiantys Bitės *disonansai* ir kokios jų priežastys: „Ir anie disonansai paprastai man nejučiant išsiveržia patįs savimi, užgaunu juos, neduodama sau apyskaitos, kas su manimi tuomet darosi.“ Gniaužiamas nepasitenkinimas priskirtu vaidmeniu, slopinami tikrieji norai, užspaustas pyktis dėl kitų, o labiausiai tėvo, nesupratingumo, negalėjimas sava patirtimi pasidalinti su aplinkiniais išsiveržia trumpais sąmonės praradimo epizodais.

Birgerytė atkreipė dėmesį, kad nors Bitė auklėta kaip visiškai sveikas vaikas, jai teko patirti „akcentuotą kitos kūno skirties – moteriškosios lyties stigmą“²². Pati Bitė, dienoraštyje remdamasi kitų žmonių ištaramis, tėvo sprendimą neleisti toliau tęsti mokslų aiškina vienaprasmiškai – tik todėl, kad ji yra mergaitė. Dienoraštyje pirmiausia prisimena motinos pasakytus žodžius: „Mano a.a. motina turbūt nuo mano kudykybės dienų šitą buvo pasergėjusi. Girdžiu net dabar, rodosi, kaip šiandien ištartus jos žodžius liūdnu balsu: // – Kaip gaila vaikel, kad tu nesi gimusi vyru...“ Taip aiškiai prisimenami, tarsi dabar girdimi, motinos žodžiai susieja moteris ypatingu ryšiu, jos abi suvokia (mama anksčiau, dukra vėliau) jų lyčiai taikomus apribojimus. Niekur daugiau Bitės motina nepasirodo tokia artima dukrai kaip šiame epizode.

Analogiška mintis girdisi ir atgaivintuose gimnazijos matematikos mokytojo pasakytuose žodžiuose: „O! kad bent vieną tokį mokinį turėčiau savo mokykloje –

22 Aistė Birgerytė, *op. cit.*, p. 51.

jis buvo realinės mokyklos direktorium – o dabar – kokia jums nauda iš jūsų gabumo? Juk esate mergaitė...“ Prikeldama iš praeities *senelio* mokytojo (jis pasirodo kaip ateitį išpranašaujantis išminčius) garsiai išreikštą apgailestavimą, jaunos mergaitės pagailėjimą, Bitė sykiu atmena ir savąjį naivumą, kai trūko patirties suvokti savosios, *mergaitės*, skirtingos nuo berniukų, padėties ypatingumą, kitoniškumą: „Kam gailėti mergaitei gabumo? Juk ir man gerai, turint tokią galvą.“

Gimti mergaite ir būti gabiai, turėti gerą galvą pasirodo kaip du vienas kitam prieštaraujantys dalykai. Kūno skirtis – didžiausias kliuvinys, todėl išeitis – vaduotis iš kūno apribojimų: „Užgirstu už tai dažnai, jog esu labai graži mergina o pati kai pažiuriu į savo pirštus ir rankas prieš saulę – stačiai permotomi. Tarytum juose nei kraujo lašo nebeliko.“ Saulės šviesoje tirpstantis kūnas, kūno nykimo jausmas yra atspindys viduje vykstančių procesų: noras mirti, išnykti kyla tuomet, kai prarandama viltis gyventi taip, kaip norėtusi, „kaip savorankiam žmogui“.

Iškalbinga ir turinti racijos Vaižganto pateikta Bitės ligos kilmės versija (tarp daugybės kitų) reikšmingai papildo jai, kaip mergaitei, šeimos pasiūlytą ir lauktą įgyvendinti moteriško tapatumo variantą:

norėjo ją išauklėti lepnia, smulkia ir moteriškai liauna, silpnai ją maitino, tyčia pieną perdaug atskiesdami vandeniu, ir tokiomis pat kitomis priemonėmis. Viskas pasibaigė kaulų minkštėjimu: dvylikos metų, sveika, graži, energinga, gyviausio temperamento, kaip tikras berniukas, Elcia ėmė sirgti, jos nugarkaulis ėmė krypti ir visą stuomenį deformuoti.²³

Vaižgantas siūlo mintį, kad artimiausių žmonių lūkesčiai, pirmiausia susiję su mergaitės kūnu, bet, be abejonės, numatantys ir charakterio ypatumus (liaunas, smulkus, trapus kūnas byloja apie silpną, pažeidžiamą, greičiausiai kitų paramos ir pagalbos reikalingą asmenybę), traumuoja moterį, „suminkština“ jos nugarkaulį – stiprumo, tvirtos laikysenos ženklą. Vaižgantas kelis kartus apie dar vaiko amžiaus Gabrielę sako, kad ji buvusi „kaip tikras berniukas“, „berniokiškai siausta“, ir leidžia suprasti, kad dar būdama maža neatitiko į ją, kaip mergaitę, sudėtų lūkesčių. Bitė buvusi veikli, iniciatyvi, padūkusi, savarankiška ir svarbiausia – geros galvos.

23 Juozas Tumas Vaižgantas, „Gabrielia Petkevičiūtė (Bitė)“, p. 122.

Vaižganto nukaltas Bitės asmenybės apibūdinimas „darbininkė–pareigų vergė“ nusako ne tik jo, bet ir vėlesnių šios moters gyvenimą tyrinėjusiąją žvilgsnio kryptį. Tačiau Bitės gyvenimo būdas, veiklos kryptys, visuotinai laikytos (ir dabar tebelaikomos) jos pačios pasirinktomis, bent jau iš pradžių pačiai Bitei neatrodė pakankamos: „Ir sodžiuje budamu juk mokau laisvomis valandomis varguolių vaikus skaityti, rašyti... mokau savo tarnaites irgi. Bet patenkinimo iš tokio darbo nejaučiu jokio...“ Sekant dienoraščio minties giją matyti, kad šią veiklą (varguolių švietimą) ji rinkosi kaip paguodą, nematydama galimybių įgyvendinti daug didesnes ambicijas: „...Kartais manau, jog ir su tiek mokslu, kiek turiu, galiu būti žmonėms naudinga...“ Grįždama į jaunystę, prisimindama gailinant lietuvių dirbtus darbus, tikrai sudėtingą, nemaža įtampos ir įvairiausių jausmų kėlusią situaciją, Bitė atkuria šviesųjį jos pavidalą: „Bet kiek džiaugsmo ir malonumo suteikdavo jis [slaptas jaunuomenės mokymas] tiek mokytojams, tiek ir mokiniams.“ (I, 630) Rašytojos vėlesniais metais itin akcentuotas naudingumo kitiems imperatyvas jaunystės dienoraščio fragmentuose atrodo nepakankamas užpildyti visą merginos, turinčios didelių su mokslu susijusių lūkesčių, gyvenimą. Šiuo atveju greičiausiai iš tėvo perimta pozityvistinė gyvenimo programa maskuoja, galbūt švelnina skausmą suvokus moters veiklos apribojimų neišvengiamumą. Iš tiesų, negalėdama užsiimti tuo, prie ko labiausiai linksta, kam jaučia turinti įgimtų gabumų, Bitė tarsi praranda mokslo metais atrastą savosios vertės jausmą: „Visos buvome tuomet narsios, užsidegusios, didelio savo vertės supratimo pilnos...“ Anų laikų vertės pilnumą stelbia namų šeiminingės kasdienybės nykuma: „Nekenčiu tų visų gyvenimo niekniekių.“

Draugės siūlymas atvykti pas ją į Maskvą, net jeigu tėvas tam nepritartų, nuskamba gana dviprasmiškai – lyg raginimas palikti nemylimą, moters ar žmonos gyvenimą griauinantį vyrą: „Jei tavo tėvas to nesupranta – mesk jį! Jis su savo gyvenimu padarė, ką galėjo.“ Tėvo reikalavimas pakeisti mirusią motiną ir tapti namų šeimininge ne tik užkirto kelią Bitei tęsti mokslus, bet ir greičiausiai apribojo, o gal ir visai sužlugdė jos galimybes gyventi savą ir savarankišką gyvenimą. Kaip pažymėjo Birgerytė, idealizuotas tėvo portretas iš dalies yra ir pačios Bitės kūrybos produktas, kartais atsiminimuose prasprūsta tokie jo elgesio bruožai, kurie sunkiai įsikomponuoja į tą tobulą paveikslą. Vienas iš tokių pasakojimų, kuriame tėvas pasirodo kiek netikėtu, bet itin iškalbiu rakursu, yra jau minėta istorija apie Švelną. Priešindamasis dukters įtikinėjimams, kad taip gražiai sutiktas praėjusių dienų didvyris šiuo metu yra *beprotis*, tėvas užsipuola pačią dukterį:

Aš galiu tau pasakyti, kad tu nė mažojo jo piršto neverta... Nesuprantu dabartinės jaunuomenės! Mokyk, nemokyk! Vis liks akli vabalai, įsiknisę į žemę! Nei jie kitų nujaučia, nei jie nuopelnų, aukų supranta... Būdami patys žemės šliužai... nekliudykite bent kitiems sparnų turėti... nusilenkite aukštesniems už save! Bet ne!.. Patys būdami niekai, peikia dar ir tokį Švelną... į purvą traukti... Ne Švelna beprotis, bet jūs visi, kurie jo dvasios nesuprantate, o pirmučiausia tu... tu... (I, 553)

Galima tik numanyti, kokie skaudūs turėjo būti Bitei tėvo užgauliojimai bei niekinimai, laikymas mažai ko verta, negalinčia lygintis su didžiavyriu, dėl savo veiklos nukentėjusiu Švelna. Tai, kad tėvas tinkamai nevertino Bitės visuomeninės veiklos, įrodo ir ši atsiminimuose apie Petkevičių minima detalė: „Dukterį Gabrielę dėl jos veikimo kartais net smarkiai pabardavo, sakydamas: ‚Kam tau bobai kištis! Bus ir be tavęs kas rūpinsis‘...“²⁴ Tikėtina, kad tėvo pykčio prieuoliai buvę gana audringi, dažni ir tikrai išgąsdindavę dukrą („Kaip trenks tėvas abiemis rankom į stalą, net man kibirkštys iš akių iššoko“; „turėdavau tėvo pykčio audrą ramiai ir tyliai išlaikyti, kol tėvelis atsipeikėdavo“ ir t.t.). Todėl sunkoka patikėti vėlesniu Bitės teiginiu apie itin švelnią ir „lepinančią“ namų atmosferą: „Per daug jausmus ir vaizduotę lepinančioje šeimos atmosferoje teko augti ir palyginti ilgai gyventi.“ (I, 689) Panašiai kaip Alice, Bitė perėmė iš tėvo aukštus, dažnai sunkiai pasiekiamus reikalavimus savajam gyvenimui. Ir kaip Alice, uždaryta ankštuose moters gyvenimo rėmuose, ji nuolat kentė įvairiausių negalavimus, ne visada aiškios kilmės skausmus, ilgam atguldavo iškankinta savo „silpnų nervų“.

Atviriausiai ir gana detaliai Bitė savo didžiulį jaudinimąsi, silpnų nervų atakas aprašo atkurdamą pirmojo lietuviško spektaklio *Amerika partyje* pastatymo Palangoje aplinkybes. Štai kiek čia galime aptikti įvairiai minimų *nervų*: „tik nervai, kaip paprastai, jei kas nesiseka, ėmė irti“; „Savo susinervinimu, tur būt, užkrėsdavau ir kitus“; „įsitarščiausiasios mintys“; „nervai tačiau bliuro“; „mūsų išstampytus nervus prislėgęs“; „Jaučiamės lyg įelektrinti“; „įkaitino mums nervus it geležį iki raudonumo“; „dar sykį gerai mums nervus supurtęs“. Verta dėmesio scena, kai, trūkstant scenos artistų ir ėmus blėsti vilčiai spektaklį surengti, Bitė taip susijaudina, kad beveik praradusi sveiką nuovoką išbėga į gatvę *vaidily* ieškoti tarp praeivių:

24 „D-ras Jonas-Leonas Petkevičius...“; p. 775.

Kaip nervingi žmonės dažnai ne galvojimo ir ne jausmo, bet kažki kokios neaiškios galios stumiami veikia, taip tuomet ir aš dariau. // Sunervinta, niekam žodžio nertardama, išbėgau į gatvę, pati nesuprasdama, kodėl ir kam aš tai dariau ir kur ketinau eiti. Veikiausiai turėjau noro viena su savo nejuokiai sukilusiais jausmais pabūti, atsipeikėti. (I, 641–642)

Kalbėdama apie save kaip apie itin nervingą žmogų, Bitė pripažįsta, kad jos elgesį dažnai paskatina jai pačiai neaiškūs, vėliau atsitokėjęs sunkiai paaiškinami, nesąmoningi impulsai. Šis paatviravimas gretintinas su apsakyme „Spauda leista“ dviejų veikėjų susidūrimo su išprotėjusiu žmogumi atskleista sava vidine tamsa, trumpam šmėkštelėjusiais sąmonės šviesos užribyje tūnančiais siaubais. Bitės patirtas laikinas sąmonės užtemimas ir jo metu nekontroliuoti veiksmai lygintini su isterišku moterų elgesiu XIX a. pabaigoje. Isterikės, išgarsinusios Jeaną Martiną Charcot ir pačios per jį išgarsėjusios, buvo laikomos itin labiliomis, emociškai jautriomis, bet kokiais įtaigai, ypač hipnozei, pasiduodančiomis moterimis. Apimtos tranco būsenos, t.y. „miegodamos“, jos galėdavo atlikti neįtikimiausius veiksmus²⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad Bitė, pasakodama apie ypatingą Višinskio įtaigumą, kalba apie jo nerealias, žmones hipnotizuojančias galias:

visai pasitikėjome Višinskiu. Visi tikėjomės, kad jis sugebės padaryti stebuklą, nors ir ne visai taip, kaip kad senovės pranašai darydavo, savo lazda priversdami ištrykšti vandenį iš uolos, – bet visi buvome tikri, kad jis sugebės sušildyti šventa savo tautai pasiaukojamąja ugnim nors ir ledais sukaustyta širdį. Juk Višinskis prireikus mokėjo hipnotizuote hipnotizuoti žmones idėjos darbui. (I, 638–639)

Atsivertimas idėjos darbui šiame fragmente rodo kaip ne visai sąmoninga tranco būsenos, kito ypatingų galių paveikto žmogaus veikla.

Nenuostabu, kad išgyvenusiai tokius nervų sukrėtimus, vėliau besibaiminusiai dėl galimų caro žandarmerijos persekiojimų Bitei visai pašlijo sveikata. Baimę, jog gali pakliūti į kalėjimą, kuriame „hipnotizuotus arba išvargintus kalinius kvosdavę“, lydėjo naktiniai košmarai, kad paveikta hipnozės, būdama nesąmoninga, ji galėtų išsiduoti ir kitus išduoti. Net suprasdama savo būklę („liguistas

²⁵ Lisa Appignanesi, *op. cit.*, p. 125–146.

nervų susierzinimas“), Bitė nepasidalijo apėmusiu nerimu su, regis, labiausiai galėjusiu padėti žmogumi – tėvu: iš jo, ir kaip gydytojo, ir kaip artimo šeimos žmogaus, būtų buvę realu tikėtis pagalbos. Kreipusis į kitą daktarą, artimą šeimos bičiulį, Bitė išgirdo tais laikais tipiską savojo negalavimo interpretaciją: „Per daug dirbate galvos darbą. [...] Pasitraukite kiek nuo darbo, pailsėkite ir stenkitės būti rami.“ (I, 690) Patyręs senas gydytojas Bitę kamuojančias baimes, neramias mintis, gal net įkyrumus aiškino per daug moters organizmą sekinančiu protiniu darbu, šiuo savo vertinimu visiškai atspindėdamas tuo metu daugumai Vakarų Europos gydytojų būdingą požiūrį į moteris ir jų ligas.

Kokia rimta buvo tuometinė Bitės būklė, galime suprasti ir iš jos prisipažinimo, kad bijojo pasilikti viena „su tokiomis neramiomis mintimis“, todėl vykti drauge pailsėti ir atsigauti į Birštoną pasikvietė Žemaitę. Kad pastaroji taip pat suvokė *panytės* padėties rimtumą, galima išskaityti šiame Bitės atsiminimų epizode: „Žemaitė tuoj suprato, koks sunkus nuo viso to mano suerzintiems nervams įspūdis. [...] Nuolat sergėjo, kad viena nepalikčiau, tai kalba, tai skaitymu traukė iš apėmusios mane apatijos.“ (I, 470) Didžiulis susirūpinimas ir nenoras palikti Bitę vieną galbūt galėtų rodyti Žemaitę turėjus įtarimų dėl galimos Bitės savižudybės.

Kaip galime matyti iš pateiktų pavyzdžių, Bitės sudirgę nervai galėjo reikštis ir kaip sunkiai paaiškinamas, ne visai motyvuotas elgesys, sukeltas apėmusių didelių emocijų (epizodas Palangoje rengiant spektaklį), ir kaip visiška apatija, išgyventa Birštone. Panašų į isterijos sukeltą stingulį, derealizacijos ir skilimo jausmą, paskatintą didžiulio streso, siaubo, sužinojus, kad namuose daroma krata, Bitė taip pat yra aprašiusi atsiminimuose:

O man pasidarė tas pat, kas visuomet būdavo, ištikus kokiam nesmagumui arba pavojui. Jausmai staiga, rodosi, šalte sušalo, suakmenėjo. Veikė tik viena galva. Kadangi šiaip gyvenime esu per daug jautri, tad tokios itin sunkiai arba bjauriai gyvenamos valandos tarsi mane pusiau perskelia... Pati lyg nepasitikiu savo darbu ir kalba. (I, 699–700)

Šitokia reakcija į traumuojančią patirtį, kai beveik nebecontroliuojama nei kalba, nei veiksmai, Bitei jau buvo pažįstama. Pavojui praėjus ji jaučiasi „lyg iš gilaus apalpimo atsipeikėdama“ (I, 706). Taip į sunkiai pakeliamas, grėsmingas situacijas reaguodavo ir Bitės tėvas.

Išvados

Įsižiūrėdami į paribius (šešėlius), esančius už Bitės šviesiojo idealaus paveiklo – darbininkės, pareigų vergės, moters, nuveikusios daugiau nei, perfrazuojant Vaižgantą, kiti, turėję arklio sveikatą, – galėsime labiau įsivaizduoti, kokios komplikacijos, tapatumo įtrūkiai lydėjo XIX a. pabaigoje į viešą gyvenimą išeinančias moteris, kokių retorinių galimybių jos turėjo arba neturėjo papasakoti apie savą patirtį, kurios skaudžiausi aspektai dažnai likdavo tik užuominomis, bendrybėmis, tokiomis kaip „silpni nervai“. Nuodugnesnis žvilgsnis į Bitės pasakojimus apie visą gyvenimą ją lydėjusius negalavimus, dažnai priskiriamus apskritai silpnai sveikatai, kurią akivaizdžiausiai „representavo“ nuo dvylikos metų nešiota kuprelė, leidžia suabejoti pačios Bitės jau vyresniame amžiuje kurtu idealios šeimos, išugdžiusios ją kaip asmenybę, paveikslu. Kai kurios atviresnės pastabos apie tėvo elgesį, nepublikuotas jaunystės dienoraščio fragmentas leidžia suprasti, kad Bitės tapatumo formavimasis vyko ne visai tolygiai, buvo komplikotas, kai kurios iš to atsiradusios įtampos lydėjo rašytoją visą gyvenimą, pasirodydamos kaip „nervų“ sukelti kūno skausmai.

Meilė Lukšienė straipsnyje „Keliai keleliai į inteligentes“ teigia: „Savo ruožtu tam savaiminiam perėjimui iš giliai demokratinės pasaulėžiūros, grindžiamos konkrečiais nuolatiniais, ne vienkartiniais darbais kiekvienam, kas tik reikalingas pagalbos, į politinę–demokratinę veiklą nereikėjo tiltų, nereikėjo tarpininkų.“²⁶ Skaitydami Bitės jaunystės užrašus galime numanyti, kad „giliai demokratinės šeimos tradicijas“ ji patyrė ir kaip priespaudą, neleidusią pačiai rinktis savojo gyvenimo, veiklos krypčių.

Bitės kūrybinių, publicistikos tekstų, laiškų ir atsiminimų analizė, dažnu atveju dėmesį kreipiant į tai, kas yra praspūdę jos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojams pro akis ir likę nepastebėta arba palikta po bendromis daugiau nei šimtą metų iš vieno tekstų į kitus pereinančiomis frazėmis, suteikia progą pamatyti šios moters istoriją kiek kitu rakursu, t.y. po deklaruota ir viešai ginta demokratine gyvenimo pozicija išvysti glūdint moters dramą. Čia atsiskleidžia itin asmeniška rašytojos patirtis, rodanti, kaip moteris, viena vertus, šeimos, tėvo laikyta namuose, bajoriškos ir demokratinės kultūros puoselėjimo centre, kita vertus, visada turė-

26 Meilė Lukšienė, „Keliai keleliai į inteligentes“, in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 432.

jusi didesnių aspiracijų, kurias įgyvendinant buvo būtina palikti namus, pradėti kurti atskirą, savą gyvenimą, užstringa kažkur „tarp“ ir likusį gyvenimą tai jaučia kaip nuolatinį kūno skausmą. Angažuotas, kryptingas ir sąmoningas, svarbiausia – viešai demonstruojamas, moters gyvenimas turi ir savo šešėlį – užslopintus troškimus, nepasitenkinimą ribotomis moters gyvenimo galimybėmis, pyktį žmonėms, nesuprantantiems ir nepalaikantiems jos aspiracijų, neleidžiantiems eiti savarankiškėjimo keliu. Prieštaringi moterims keliami reikalavimai buvo ne tik neįgyvendinami, bet ir sunkiai artikuliuojami, todėl vieninteliu legaliu būdu maištauti tampa liga – *nervai*. Kūno negalia, tapusi Bitės viešo asmens skiriamuoju ženklu, buvo ne vienintelis šių moterį visą gyvenimą kamavęs sopulys. *Nervai*, pasireiškėdavo „netyčiais“ pykčio priepuoliais, trumpais sąmonės praradimo epizodais, kūno nykimo jausmu, įvairiausiais neaiškios kilmės skausmais, buvo šios asmenybės komplikuoto tapatumo išraiška, susiejanti ją su panašaus likimo to laikmečio Vakarų Europos, Amerikos moterimis.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's “Nerves” as a Complication of Woman’s Identity

S u m m a r y

The analysis of Gabrielė Petkevičaitė-Bitė's (1861–1943) life and creative work aims to reveal the identity complications of a woman entering a public space, trying to build her life according to the living and behavior principles that had been discovered and established at the end of the 19th century. It may seem that Bitė must have had a natural transition from a life philosophy shaped by nobility tradition – which included an education opportunity for a noblewoman, as well as an experience of cultural and social life in a noble family circle – to a new way of living, based on democratic worldview typical for the *Lithuaniphile* generation. A detailed analysis of Bitė's creative writing, journalistic texts, letters and memoirs – mostly concentrated on what had slipped past the eyes of her life and work researchers or on what lies behind the common phrases travelling from one critical text to another for more than a century – reveals a woman's drama unfolded under the democratic life position that she declared and defended officially. The fragments of her diary that she kept as a young girl, as well as her later remarks in memoirs

and letters show how a woman, whom, on the one hand, her father kept at home, and who, on the other hand, had always had higher aspirations for an independent life, finally ends up stuck in the middle.

Keywords: disability, nerves, neurasthenia, hysteria, woman's identity, public/private space, trauma.
